

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

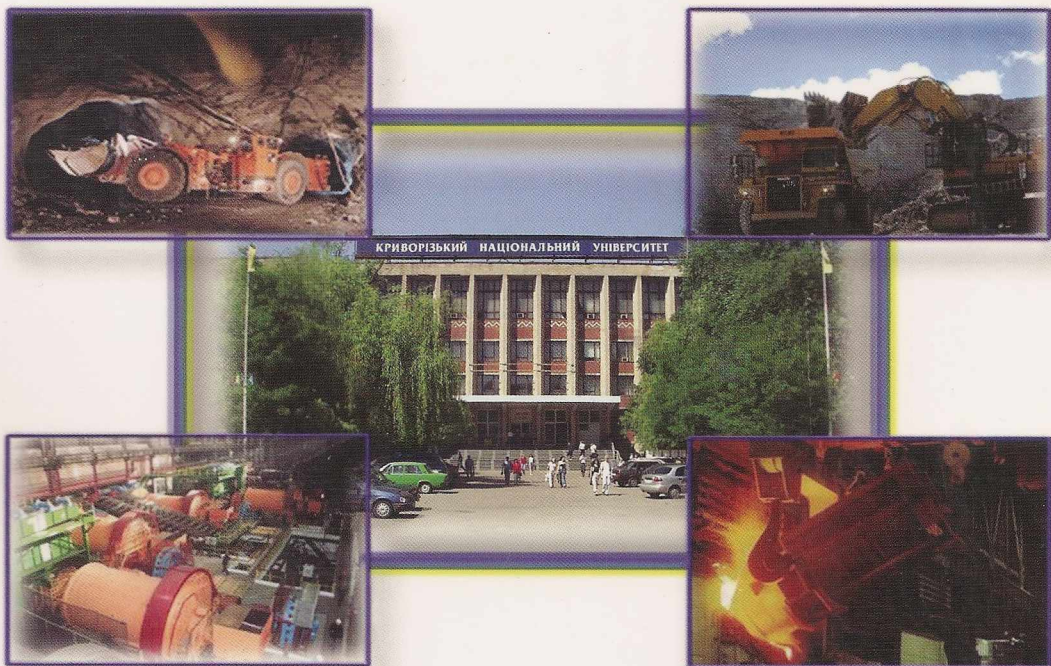
ДВНЗ «КРИВОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Міжнародна науково-технічна конференція

Матеріали конференції

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ
ТА СУСПІЛЬСТВА**

Том 2

22-25 травня 2013 року

Кривий Ріг

УДК 37.000.7.01

О. О. Петренко

викладач кафедри образотворчого мистецтва

Криворізький педагогічний інститут

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА М. С. САМОКИША: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

В статті розглядається педагогічний досвід у викладанні дисциплін образотворчого циклу видатного українського митця М.С.Самокиша, проводиться аналіз його викладацької системи, з виокремленням основних методів і принципів, котрі відрізняються як традиційним підходом, так і виключно авторськими нововведеннями.

Проблема та її зв'язок з науковими та практичними завданнями. Педагогічний досвід є невід'ємною складовою успішності будь-якого викладача. Його унікальність полягає в абсолютній своєрідності та індивідуальності кожного окремого прикладу. Насправді формування досвіду не є миттєвим процесом, а надбанням, що викристалізовується з часом у ході активної творчо-педагогічної праці. З огляду на це, особливо актуальним виявляється дослідження та вивчення педагогічної спадщини видатних особистостей в історії як української, так і всесвітньої культури та науки. Також це продиктовано тим, що усвідомлення досягнень пройдеших поколінь часто допомагає підійти до розуміння сучасних завдань у процесі формування того чи іншого педагогічного досвіду, системи, або, навіть, окремого методу.

М. С. Самокиш засвідчує своєю діяльністю той факт, що художник може бути успішним не тільки в окремій галузі образотворчості, але і в області педагогічної практики. Його система викладання насичена не тільки традиційними для художньої освіти підходами, але і окремими новаторськими ідеями, котрі тією чи іншою мірою вплинули на виховання покоління творчої молоді, а в їх обличчі і на становлення українського та російського образотворчого мистецтва.

Аналіз досліджень та публікацій. Серед наукових публікацій останнього часу, котрі торкаються означеної проблеми, слід зазначити статтю Л. Рибнікової «Учні М. Самокиша» (2004 р.). Певний інтерес з питань дослідження педагогічної спадщини художника представляє публікація Є. Алексєєвої «Педагогическая деятельность Н. С. Самокиша и его роль в становлении художественного образования в Крыму» (2003 р.). В статті митець представлений як один з перших і найактивніших фундаторів професійної художньої освіти на теренах Кримського півострову. В межах окремого дослідження стисло розглядаються деякі педагогічні принципи М. С. Самокиша в параграфі останнього розділу дисертації О. В. Ковальчука за темою «Історія живописного факультету НАОМА і його роль у вихованні мистецьких кадрів та формуванні національної живописної школи України 1917-1941 років» (2003 р.)

Постановка завдання. В даному дослідженні основним завданням виступає аналіз педагогічної спадщини М. С. Самокиша, виділення в ній окремих періодів і визначення їх змісту. Акцентується також увага на характеристиці основних методів і засобів, котрими користувався художник у своїй педагогічній практиці. Першочерговою метою є також визначення інноваційних впливів зі сторони М. Самокиша до системи викладання дисциплін образотворчого циклу.

Викладення матеріалу та результати. Одним з найбільш глибоких і постійних зацікавлень у житті М. С. Самокиша була педагогічна діяльність. Як підтверджують архівні джерела, він почав викладати з 1894 року. Саме тоді його було запрошено до Рисувальної школи під егідою Спілки заохочення мистецтв на посаду викладача майстерні рисунку. Стосовно участі М. С. Самокиша у навчальному процесі Рисувальної школи можна стверджувати, що особистість митця була дуже шанована як учнями, так і адміністрацією, особливо в обличчі ректора – К. Реріха. Як свідчать факти, він ніколи не лишався нейтральним по відношенню до звернень М. Самокиша з приводу конкретних навчальних питань і пропозицій. Примітним є також те, що у багатьох аспектах погляди М. Самокиша і К. Реріха на

художню освіту збігалися. Зокрема, останній ввів до системи підготовки молодих художників додаткові предмети, які торкалися практично всіх видів мистецтва – живопис, музику, вокал, хореографію, театр, кераміку, розпис порцеляни, креслення. Подібний підхід до художньої освіти згодом був характерний і для М. Самокиша.

Якщо говорити про методи М. Самокиша, котрими він користувався під час викладання рисунку на заняттях в Рисувальній школі, то як свідчить сам художник у своєму щоденнику, всі

їх він доволі докладно і зрозуміло виклав в спеціально розробленому навчальному посібнику «Рисунок пером», який і понині лишається актуальним для студентів-графіків. Теоретичний аналіз посібника дає можливість переконатись у притаманності М. Самокишу своєрідного педагогічного такту. Так, неодноразово митець наполягає на тому, що «технічні прийоми знаходяться в залежності від індивідуальності художника і його особистого смаку і можуть тому бути безкінечно різні». У зв'язку з цим, М. Самокиш вбачав за неможливе «радити один конкретний засіб штриховки і послідовності роботи. Кожен, – як вважав художник, – малює по-своєму і випрацьовує свій прийом шляхом особистих вправ» [1]. Такий підхід у навчанні багато в чому пояснює те явище, що більшість учнів М. Самокиша зберегли власне творче бачення і в графіці, і в живописі.

В період з 1912 по 1918 рік М. Самокиш присвячує себе викладацькій діяльності у батальному класі Петербурзької Академії мистецтв. У його попередників – професора Б. Віллєвальде, О. Ківшенко, Н. Кузнєцова, П. Ковалевського, Ф. Рубо, першою помітною похибкою у викладанні батального жанру виступає відсутність живих натурних вражень. В результаті цього вживані ними образотворчі та художні засоби часто опиняються невиправданими для розкриття змісту твору, який в свою чергу, залишається побудованим на уявних враженнях і наслідуванні класичних схем. М. С. Самокиш, навпаки, одним з найголовніших своїх методів розглядав працю над живописними етюдами батального жанру в умовах пленеру в техніці *a la prima*. Архів листування художника багато в чому підтверджує цей факт. Настанова працювати на природі зустрічається майже в кожному листі художника до учнів: «Очень меня интересуют Ваши работы и хочется с Вами поработать на открытом воздухе, что для нас баталистов необходимо...» [1]. На даний час можна стверджувати, що М. С. Самокиш був першим викладачем в історії російського батального живопису, який обрав своїм принциповим методом роботу над картиною в умовах пленеру. Йому судилося значною мірою збагатити і вдосконалити досвід його попередників, «переселивши» студентів батального класу з «приспосованого» для занять приміщення безпосередньо на природу.

Відомо, що у разі роботи над задумом конкретного батального дійства спиратися більшою мірою на уяву, результат буде мало правдивим і дещо міфотворчим за своїм композиційним і живописним вирішенням. М. С. Самокиш чітко розумів корені цієї проблеми і намагався позбутися їх у своїй творчо-педагогічній практиці. Для цього він, як викладач, котрий на прикладі нововведень К. Реріха в Рисувальній школі переконався у корисності синтезу мистецтв в навчальній практиці, вводить до обліку загальних предметів академічного курсу в батальному класі (живопис, малюнок, пластична анатомія) уроки навчання верховій їзді, уроки володіння зброєю (стрільбу з лука, фехтування, володіння холодною зброєю), впроваджує систематичні навчально-творчі екскурсії (відвідування іподромів і коневласницьких заводів, де студенти отримували можливість спостерігати наживо рух тварин і поставу вершника в той чи інший момент руху).

Окрім того, професор батального класу ввів ще одну оригінальну форму занять – студенти його майстерні відвідували спеціальні кіносеанси з метою більш уважного і систематичного вивчення анатомії мускулатури коней. Тут слід зауважити, що подібний засіб вивчення природи М. Самокиш перейняв з досвіду французького художника Еме Моро, котрий для кращого розуміння стрімкого руху коней, користувався фотографією.

Без уваги професора не залишився і такий продуктивний метод роботи, як відтворення художніх натурних вражень по пам'яті. Так, після відвідин учнями іподрому, Микола Семенович наполягав на тому, щоб студенти зробили серію пошукових, тонально-живописних і композиційних ескізів картини на тему з побаченого. З цього приводу М. С. Самокиш зауважує, що «этот метод преподавания был применен мною впервые и результаты получились блестящие: ученики под свежим впечатлением давали прекрасные работы» [2].

Наступний метод М. С. Самокиша в роботі з учнями можна назвати актуальним навіть для сучасності – це дистанційний метод викладання. Між професором і молодими художниками, що працювали під його керівництвом, встановлювалась справжня духовна спорідненість на все життя. Жодні територіальні межі не могли перешкодити постійному спілкуванню викладача з учнями. Під час канікул М. Самокиш дистанційно керував творчою роботою студентів, коментуючи їх етюди та живописні твори за фотографіями, даючи конкретні рекомендації та

побажання кожному учню індивідуально. Окрім того Самокиш надсилав своїм вихованцям спеціальну художню та мистецтвознавчу літературу, за якою вони могли дізнаватись більше з улюбленого жанру.

Багато дослідників вказують на той факт, серед них і харківський мистецтвознавець В. С. Немцова, що найбільш радикальним методом навчання батальному живопису М. Самокиш перший в історії образотворчого мистецтва обрав безпосередній контакт з дійсністю і з предметом творчості. Він вдається до педагогічного експерименту, зміст якого полягав у висуненні гіпотези стосовно природної необхідності художника-баталіста відчутти безпосередньо на власному досвіді справжні реалії війни. Добре унаочнює даний намір художника цитата із щоденника Миколи Семеновича – «1916 року в мене виникла думка повезти моїх учнів найбільш талановитих на фронт війни, аби дати їм можливість бачити війну такою, яка вона є насправді...» [2]. Так, при першій нагоді, під час першої світової війни 1916 року, М. С. Самокиш зібрав творчу експедицію із групи найталановитіших учнів батального класу Петербурзької академії мистецтв і під егідою Головної Імператорської Квартири, члени якої профінансували експедицію, відправився на фронт. До складу групи входили: учні – Р. Ф. Френц, П. Д. Покаржевський, П. І. Котов, П. В. Мітурич, П. Жилін і К. Трохименко, полковник В. К. Шенк, у ролі офіційного конвоїра, М. С. Самокиш як творчий керівник, а також фотограф для фіксації подій. Експедиція з науково-творчою метою продовжувалась близько трьох місяців, під час яких учасниками подорожі було виконано до 400 творів, якщо не враховувати велику кількість фотографій. Зібрана була також величезна кількість костюмів і спорядження ворожої сторони, як майбутній наочний матеріал для проведення учбових занять в майстерні.

З поверненням творчої експедиції відразу була організована виставка у Рафаєлівському залі Академії мистецтв. «Публика посещала нашу выставку с большим интересом, так как наши работы помимо их художественного достоинства, еще представляли собой животрепещущий интерес, как вопрос дня, война продолжалась, и каждому хотелось посмотреть на работы очевидцев войны», – згадував М. Самокиш. Упевнено можна говорити про те, що така сумісна творча експедиція викладача і учнів на фронт з освітньою метою практикувалась вперше за історію батального живопису. З приводу свого найважливішого в педагогічній практиці експерименту М. С. Самокиш зазначає: «поездка эта дала моим ученика многое, что ни словами, ни фотографиями нельзя получить...» [3].

Продовж 1918 – 1930-их років М. С. Самокиш працював на теренах Кримського півострову. Зокрема, в Сімферополі 1922 року він створив свою власну художню студію, яка отримала вже на той час статус основного регіонального центру художньої освіти Криму, який збирав навколо себе і підтримував творчу молодь. Студія М. С. Самокиша виховала ряд талановитих кримських майстрів, як то – народний художник України Я. А. Басов (мариніст), А. П. Шепелюк (живописець), А. І. Міщенко і Є. О. Бургункер (графіки), Ю. В. Волков (баталіст), І. Білецький, М. В. Новікова, С. Аннапольський (загинув на фронті), О. А. Авсіян, Амет Устаєв, Марк Домащенко та ін.

Поряд з проведенням систематичних занять у власній студії, він з 1926 року працює як викладач графічних мистецтв у Сімферопольських школах. Одночасно зі студією М. Самокиша в місті діяв з 1924 року художній технікум для підготовки художників-графіків. Багато з учнів технікуму вдосконалювали свої знання під наглядом відомого баталіста. У студії ж мали змогу навчатись всі бажаючі, абсолютно незалежно від віку, матеріального становища, і, часом, навіть продемонстрованих на співбесіді знань і навичок в галузі рисунку і живопису. Головний критерій, за яким М. Самокиш розпізнавав в людях здібності до творчої роботи – це наявність величезного бажання і справжньої закоханості у справу.

Студія М. Самокиша представляла собою багаторівневий навчальний заклад. Так всіх, хто відвідував студію, було розподілено на три групи – молодшу, в котрій займались школярі віком від 8 до 13 років, середню групу для дітей віком 14-17 років, і старшу групу, в котру входили люди від 25 років і до пенсійного віку. До останньої групи входили також художники-аматори, котрі часто приходили консультуватись з професором. Такий підхід до навчання дозволяє пересвідчитись у притаманності М. Самокишу високого рівня викладацького професіоналізму, оскільки до кожної вікової групи учнів слід було застосовувати різні методи у викладанні

основних дисциплін з образотворчого мистецтва. До викладацької справи і роботи з дітьми М. Самокиш підходив серйозно. Поряд з основним ходом занять він створив для найталановитіших учнів необхідні умови для всебічного розвитку, організувавши для таких вихованців додаткові факультативні уроки. Під час них вирішувались завдання підвищеної складності, урізноманітнювались постановки, проводились бесіди і практичні заняття з перспективи, основ креслення, історії мистецтва. Пленерний метод роботи з натури, запроваджений М. Самокишем в майстерні батального живопису Академії мистецтв, не полишає він і у роботі з вихованцями студії, влаштовуючи в теплий період року навчальні постановки у дворі біля будинку.

Важливо зазначити також, що окремо від тих, хто хотів відкрити в собі здібності або розвинути їх до більш грамотного рівня, були й такі, котрі приїздили до студії М. Самокиша з метою підвищити свій кваліфікаційний рівень у сфері батального живопису. Наприклад, у 1934 році ректор Київського художнього інституту А. Бенькович надіслав до М. Самокиша студента майстерні батального живопису І. Манця, сподіваючись на те, що за допомогою М. Самокиша «он вырастет в баталиста, которые нам так нужны». Приймав М. Самокиш своїх учнів і в Алуці, де відпочивав і писав етюди.

У 1937 році за ініціативою М. Самокиша, котрий вбачав великий сенс у розбудові художньої освіти кримського регіону, на основі його власної студії і студії при будинку народної творчості, за постановою Совнаркому Кримської АССР №192 від 28 квітня, було відкрито державне середнє художнє училище, якому присуджене було ім'я його засновника. За словами О. Алексеевої, «художественное училище стало своеобразным культурным центром, где собирались и концентрировались интересные творческие личности» [1].

1938 року М. С. Самокиш отримав запрошення на посаду керівника батально-історичної майстерні Харківського художнього інституту. Для студентів інституту академік Самокиш став взірцем і викладача, і художника, і просто людини. Поряд із високими запитами, які ставив Самокиш перед учнями у сфері малюнку і живопису, особливо допитливим він був щодо самостійної творчості. Характерною особливістю педагогічної системи професора під час викладання в ХХІ були його бесіди з питань образотворчого мистецтва. Він особливо ретельно разом із студентами розбирав твори класиків реалістичного мистецтва – Рєпіна, Сурікова, Верещагіна – його найулюбленіших авторів. Ніколи професор не пригнічував внутрішньої індивідуальності студентів, не примушував наслідувати його манеру, а навпаки, наголошував на роботі по виробленню власного стилю, неповторного обличчя. Звідси також зрозуміло, чому окрім баталістів з майстерні митця вийшли харківські художники різного жанрового напрямлення, як то Л. Чернов, І. Манець, В. Яценко, В. Литвиненко, Н. Ашихман, Н. Сліпченко, С. Солодовник та ін.

Висновки та напрямок подальших досліджень. У підсумку варто зазначити, що в системі викладацької діяльності М. Самокиша чітко простежуються як традиційні моменти, так і цілий ряд інноваційних методичних вливань до процесу художньої освітнянської практики. Окрім того, особливо слід підкреслити той факт, що М. Самокиш виступав у свій час як абсолютно універсальний викладач, адже фронт його педагогічної праці був широким – від середнього ступеню і до вищої академічної освіти. І на всіх рівнях він презентував себе як досвідченого, професійного, тактовного вчителя. Перспектива подальших досліджень передбачає вивчення питання стосовно впливу традицій школи Самокиша на становлення реалістичного напрямку в українському образотворчому мистецтві.

Література

1. Н. Самокиш. Рисунок пером // Николай Самокиш. – СПб., 1923. – 16 с.
2. Переписка Н. Самокиша с учениками. Архив Самокиша Харьковского художественного музея.
3. Педагогическая деятельность Н. С. Самокиша и его роль в становлении художественного образования в Крыму [Электронный ресурс] / Е. Н. Алексеева // Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистец. – 2006. – № 1. – С. 3-7 – Библиогр.: 9 назв. – рус.